Б.М.Акматов,
БГУ

ЖОГОРКУ КЕСИПТИК БИЛИМ БЕРҮҮ СТАНДАРТЫНДА КОМПЕТЕНЦИЯЛАР ЖАНА КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫ БОЮНЧА КЕСИПТИК БИЛИМ БЕРҮҮНҮН МИССИЯСЫ

Даярдоо багыты 531000 филология болгон “Жогорку кесиптик билим берүү стандартында компетенциялар “бакалавр” академиялык даражасын алган бүтүрүүчү аталган стандарттын 3.4 жана 3.8 пунктарында көрсөтүлгөн негизги билим берүү программасынын (НББПнын) максаттарына жана кесиптик ишмердүүлүктүн милдеттерине ылайык аныкталат да, анын негизинде дипломго ээ болгон адис **жалпы илимий** (ЖИК) **компетенциялар** боюнча *курчап турган дүйнө жөнүндө жалпы билимге ээ, жашоонун, маданияттын* (ЖИК-1) *баалуулуктарын таанып билүүгө*; кесиптик милдеттерди аткарууда *математикалык, гуманитардык (табигый), экономикалык илимдер жөнүндө базалык билимин колдоно алууга* (ЖИК-2); *заманбап маалымат технологияларын колдонууга*; аны менен *өз алдынча жаңы маалыматтарга ээ болууга; салттуу билимди түшүнүүгө жана кабыл алууга;* аларды *ишке ашырууга жолдорду табууга*; изилдөө иштеринде *базалык билимин колдонуу менен доорлор менен иштөөгө* (ЖИК-4); *илимдеги, техника жана технологиядагы, кесиптик чөйрөдөгү социалдык-экономикалык жана маданий жаңылыктарга анализ жүргүзүүгө* (ЖИК-5); *өз эмгегин,* ишинин жыйынтыгын *илимий-практикалык негизде өз алдынча баалоого* (ЖИК-6) жөндөмдүүлүк талап кылынса, **инструментал-колдонмо** (ИК) **компетенциялар** боюнча керектүү маалымат-билимди кабыл алууга, сунушталган *маалыматтарга анализ берүүгө*, аны жалпылаштырууга, *зарылдыгына жараша өз алдынча максат коюуга*; ага *жетүү милдеттерин аныктап, ыңгайлуу жолдорун тандоого* (ИК-1); *мамлекеттик, расмий тилдерде логикалык жактан оюн ачык* жана *аргументтүү айтууга*; *талап кылынган чеберчиликте оюн жазуу түрүндө жеткире билүүгө* (ИК-2); *иштиктүү сүйлөшүүлөрдү жүргүзүп, публика менен* (сүйлөшүүлөрдү, жыйындарды өткөрүү, иш кагаздарды жана электрондук байланыштарды уюштурууга) *иш алып барууга* (ИК-4); *маалыматтарды*

иштеп чыгууга, маалымат башкаруу системасында компьютер менен иштөөгө, анын ичинде глобалдык компьютердик торчолордо жана корпоративдик маалымат системасында иште уюштурууга (ИК-5) ээ болгон көндүмдөр зарыл экендиги белгиленет. Филологиялык билимдин спецификалык өзгөчөлүктөрүнө ылайык **Социалдык-личностук жана жалпы маданий (СЛМК) компетенциялар** жогоруда белгиленген стандарттын бүгүнкү күндүн талабына жараша жаңы сунушталган толуктоосу экендигин байкоого болот. Бул категорияга кирген компетенциялар теориялык жактан жаңы көрүнгөнү менен практикалык мазмуну боюнча улуттук педагогикада мурдатан калыптанган “билим-көндүм-адат (ЗУН)” натыйжасын талап кылган түшүнүктөрдөн алыстап кете алган эмес. Тагыраак айтканда, бул бөлүмчөгө кирген компетенциялар *коомдо кабыл алынган моралдык жана укуктук нормалардын чегинде иш алып барууга*; *адамдар менен сый мамиле болууга; башка элдердин маданиятына толеранттуу мамиле кылууга; кесиптик иш-аракетте кызматташтык мамилелердин этикетин туура сактоого* (СЛМК-1); *өзүнүн жетишкендиктерине жана кемчиликтерине сын баа берип, кемчиликтерин жоюуга жана ийгиликтерге жетишүүнүн жолдорун издөөгө* (СЛМК-2); *жарандык жана демократиялык коомдун баалуулуктарынын негизинде диалог жүргүзүп, активдүү жарандык позицияны кармануута* (СЛМК-3); *жамаат арасында, анын ичинде дисциплиналар аралык долбоорлордун үстүндө иштөөгө* (СЛМК-5); өткөндүн *гуманисттик баалуу булактарынын* маанисин айырмалап сактай билүүгө, өзгөчө салттарын *аңдаштырууга* (СЛМК-6) карата жөндөмдүүлүктөрдү калыптандырууга милдеттенет. Булардан тышкары стандарт филолог адистин **кесиптик жөндөмдүүлүгүн арттыруу** үчүн *окулуп жаткан негизги тилдин (тилдердин) жана адабияттын (адабияттардын) тарыхынын жана теориясынын негизги жоболору жана концепциялары, коммуникациянын теориясы, филологиялык анализ жана тексттин интерпретациясы, тарыхы жөнүндө маалыматка ээ болушун, филологиянын диахрондук жана синхрондук абалы жана перспективалары жөнүндө билимин көрсөтүүгө* (КК-1); *заманбап маалымат технологияларын жана салттуу методдорду колдонуу менен тилдик жана адабият фактыларын чогултуу жана анализ жүргүзүүнүн базалык ыктарына ээ болууга* (КК-2); *үйрөнүп жаткан негизги тилдин адабий формасында эркин сүйлөшүүгө* (КК-3) жана ошол *тилдин оозеки жана жазуу коммуникациясынын ар кандай типтеринин негизги усулдарын жана ыкмаларын* колдоно алуусуна (КК-4); алган билимдерин өзүнүн *илимий-изилдөө ишмердүүлүгүндө пайдалана билүүгө* (КК-5); аныкталган же бүтүм чыгарылган *филологиялык билимдин ыкмаларынын негизинде изилдөө жүргүзүүгө* (КК-6); изилдөөнүн тематикасына жараша *библиография жана реферат түзүүнү билген, негизги библиографиялык булакты жана издөө системасын* колдоно алган (КК-7) жана *илимий дискуссияларга илимий докладдар, маалыматтар менен катышууга*, изилдөөнүн материалдарын *оозеки, жазуу жана виртуалдык* (маалымат торчолоруна жайгаштыруу) *түрүндө бере билүүгө* (КК-8) жөндөмдүү даярдоого теориялык жактан гарантия берет. Бирок белгиленген компетенциялар кайсы булактардан алынып, кандай шартта натыйжага ээ боло тургандыгы стандартта белгиленбейт [1].

Ошондой эле стандарт филолог бакалавр келечекте педагог болушун эске алуу менен *жалпы жана атайын орто билим берүү мекемелеринде тил жана адабияттан сабак берүүгө* жана *класстан тышкары иштерди жүргүзүүгө* (КК-9); өзү окуп-үйрөнгөн *усулдардын негизинде сабактарда жана класстан тышкаркы иш-чараларда окуу-методикалык материалдарды даярдоого* (КК-10); окуучуларды филологиялык билимдерге ээ кылууга жана анын негизинде тарбия иштерин уюштурууга (КК-11) кепилдик берет. Мындан тышкары стандартта филолог бакалаврдын **колдонмо, долбоорлоо жана уюштуруучулук- башкаруучулук ишмердүүлүгү** өз-өзүнчө пункттар менен тизмектелет. Ушундай эле талаптар 2003-жылдын 30-июнунда Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана маданият министрлигинин № 592 / 1-буйругу менен бекиген академиялык даражасы бакалавр болгон “Филологиялык билим берүү (багыты 540300)” убактылуу мамлекеттик билим берүү стандартында деле бар экендигин эске алсак, анда кесипке карата талаптар бардык мезгилде эле бирдей болуп келгендигин көрүүгө болот.

Кыргыз адабияты сабагы мына ошол квалификациясы (даражасы) бакалавр филолог адистигине ээ кылуучу бирден бир сабактардан болгондуктан, келечекте аталган кесипке ээ болуучу студенттер “Жогорку кесиптик билим берүү стандартында” белгиленген компетенцияларга ээ болушу зарыл десек, анда даяр түрүндө өлкөгө сунушталып жаткан компетенттүүлүк парадигмасы кайдан жана кантип келе калганын билүү маселеси алдыга коюлат. Кыргыз адабияты эле эмес Кыргызстандагы жалпы педагогика илими үчүн изилдөө объекти боло баштаган компетенттүүлүк парадигмасы жок жерден эле пайда боло калбаганына, анын эл аралык билим берүү тармактарында негизги концепция болуп, коомдук-социалдык зарылдыктан келип чыккан парадигмага айланганга чейин дүйнөлүк педагогикада жарым кылымдан ашык изилдөө объектиси болгондугуна токтолуу керек болуп турат.

Компетенттүүлүккө негиздеп окутуу парадигмасынын башаты XX кылымдын 60-жылдарына барып такалат. “Компетенция” термини алгач 1960 – 1970-жылдарда Д. Хаймс тарабынан тилди үйрөтүүдө илимий аппаратты аныктоочу түшүнүк катары колдонулуп, анан аны тилди үйрөнгөндөрдүн жөндөмдүүлүгүнө баа берүүчү категория катары сунуштаган. Тагыраак айтканда, адис болуу үчүн Д.Хаймс тилди теориялык жактан билүү гана маанилүү эмес экендигин аныктап, кесиптик талаптарга ылайык аны прикладдык мүнөздө үйрөнүү кереектигин ачыкка чыгарат да, кайсы багыттагы адис болбосун тилди практикада колдонууга карай бир нече категорияларга ээ болушу мүмкүн экендигин ачыкка чыгарат. Өз практикасында текшерип, анан аларды жалпылаштыруу менен түшүнүктү “коммуникативдүү компетенттүүлүк” деген атайт. Кийин аны билим берүү чөйрөсү колдоно баштагандыктан, терминди педагогикалык илимий коомчулукка сунуштайт. Бул түшүнүк пайдалангандар дүйнөлүк педагогика илиминде көбөйгөндүктөн, 1970–1990-жылдарда ал маанилик жактан терендеп, “компетенция” адистик кесипкөйлүгүн аныктоочу категория болуп, ал эми ага негизделип окутуу “компетенттүүлүктү” кесиптик билим берүүдөгү өзүнчө концепцияга айландыра баштаган.

Мына ушул жылдарда компетенция жана компетенттүүлүктү колдонуу чөйрөсү кеңейип, ал башкарууда, чарбалык жетекчиликте, менеджментте, ж. б. тармактарда адистик профессионализмди аныктоочу категорияга айланат. 1984-жылы Лондондо Дж. Равендин «Компетенттүүлүк азыркы коомчулукта» [2] аттуу эмгеги жарык көрөт да, мына ошондон кийин дүйнөлүк билим берүү, кесиптик билим берүү тармактары, адистештирүүгө катышы бар кыска жана узак мөөнөттөгү окуу курстары бул түшүнүктөрдү өздөрүнүн билим берүүдөгү парадигмасы катары кабыл алышат. Анткени, Ж.Равен өзүнүн аталган эмгегинде компетенттүүлүккө кеңири түшүнүк берип, коомдук-социалдык жөндөмдүү болуш үчүн бири-бирине көз карандысыз болгон 39 түрүн белгилейт. Ошондой эле бул эмгегинде ар бирин өзүнчө компетенция катары эсептеп, бирок аларды жалпылаштырууга аракеттенет да, айрымдарын таанып билүү (когнитивдүү) сферасына киргизсе, экинчилерин жүрүш-туруштун эмоционалдуу компоненттери сымал түшүнүк [3] берет. Ал компетенцияларды жөндөмдүүлүккө ээ болуу мотивдерине карай аныктагандыктан, мындай пикир кесиптик билим берүүнүн сапатын кантип жогорулатуу мүмкүндүгүн издеген бардык окумуштууларга жагат да, ага кайрылган илимпоздор компетенцияга ориентацияланган билим берүүнү (competence-based education – CBE) калыптандырышат. Мындай көз карашка таянган окумуштуулар «компетенция» жана «компетенттүүлүктүн ортосун айырмалашат да, компетенттүүлүктү кеңири түшүнүк же парадигма катары алуу менен бирге жогорку деңгээлдеги билимге негизделген, интеллектуалдуу, социалдык-профессионалдык тажрыйбасы жетиштүү, инсандык сапаты калыптанган жаран ээ боло турган билимди элестетүү менен тыянакка келишет. Ошондуктан, турмуш-тиричиликте мурдатан "компетенттүү" деген түшүнүк колдонулуп келе жаткан болсо, окумуштуулар аны тереңдетүү менен белгилүү бир кесиптик деңгээлди аныктоочу сапаттык белги катары колдоно башташкан деп айтууга болот. Ырас, мындай шартта коомчулук тарабынан кээ бир багыттар боюнча түшүнбөстүктөр кездешкени менен эки баскычтуу кесиптик билим берүүдө бул маселеге келгенде жогоруда өз көз караштарын иштеп чыккан окумуштуулардын илимий-теориялык эмгектеринде айтылган ойлорду жетекчиликке алуусу жогорулаган. Бирок, Россия башында турган КМШ өлкөлөрү педагогикалык-дидактикалык жагдайда калыптанып келген "билим-көндүм-адат" (орусча ЗУН) – натыйжанын парадигмасынан" толук бошонуп кете албай, билим берүүнү теориялык камсыздоодо, номенклатураны аныктоодо, калыптандыруунун методикасында көндүм жана адаттын иерархиясын сактап, баалоо жана текшерүүнү ошол өңүтүндө (ЗУН формасында) кармап келет.

Жогорку кесиптик билим берүүдөгү дүйнөлүк, өзгөчө өнүккөн мамлекеттердеги ири жетишкендиктерге ориентир кылуу башка КМШ өлкөлөрүндөй эле Кыргызстанда да күч алып, б.а. жаштардын өнүккөн чет өлкөлөрдө окууга болгон кызыкчылыгын артышы кесиптик билим берүүнүн максатын жаңылоого, адистик-жарандык калыптануу кызыкчылыгын канааттандырууда жогорку кесиптик билим берүүнү интеграциялоо билимди таанып биле турган "компетенция" категориялары менен аныктоого гана мүмкүндүк түзбөстөн, "компеттенттүүлүктү" кесиптик сапатты айкындоочу инсандык-социалдык жана жүрүм-турумдук феномени катары да алдыңкы сапка алып чыкты. Мындай көрүнүш кесиптик билим берүүнүн практикалык аракетин гана айкындабастан, кесиптик баалуулукту мотивдештирүүчү парадигмага айландырууга жетишти. Ал парадигма Кыргызстандын жогорку кесиптик билим берүү системасында да орун ала баштаган компетенциялар негизделген жогорку билимге ээ болгон бакалавр **БИЛҮҮгө** (знать), **КОЛДОНО АЛУУга** (уметь) жана **ЭЭЛИК КЫЛУУга** (владеть) тийиш болгон натыйжага жетүүнү окуу пландарында сунушталган бардык предметтерден талап кылмакчы. Мунун ичинде кыргыз адабияты боюнча сабактар, адабият таанууга киришүү, адабият териясына жана адабий сынга таандык дициплиналар сыртта калбай тургандыгы талашсыз.

Мындай сапаттык белгилер - жогорку билимге ээ болгон бакалавр **БИЛҮҮгө** (знать), **КОЛДОНО АЛУУга** (уметь) жана **ЭЭЛИК КЫЛУУга** (владеть) тийиш болгон натыйжа – азыркы *коомдук-социалдык компетенцияларга ээ болуу* башка адистер сыяктуу эле филологиялык кесипке ээ кыргыз жарандарынан да талап кылына турган принциптерден экендигин жокко чыгара албайбыз. Анткени, жер шарындагы ааламдашуу процесси ар бир жарандын ички кызыкчылыгын белгилүү бир мамлекеттин чегинде кармай албай калган сыяктуу эле алардын филологиялык билимге болгон муктаждыгын да бир өлкөнүн аймагында канааттандыра албастыгы бул багытта билим алып жаткан эле адиске эле эмес, бардык тармактар боюнча филологиялык билим берүүнүн жаңы компетенциялары бар экендигин так жана таасын көрсөттү. Тагыраак айтканда, жарандардын эл аралык байланыштын куралы катары эсептелинген тилдерге карата муктаждыгы кандай болсо, улуттук тилдерге карата да кызыкчылык ошончолук болуп, мындай интеграция филолог адистерди тарбиялоодо жаңы компетенциялар керектигин кандай көтөрүп чыкса, анын негизинде аталган тармак боюнча парадигманы аныктоодо жаңы пункттарды жаратууда. Демек азыркы мезгилде филология боюнча *кесиптик билим берүүнүн теориялык* да, *практикалык* да *мазмуну* ушуга ылайык чечилиши зарыл болуп турат.

Адабияттар

1. Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан 2012-жылы кабыл алынган даярдоо багыты - 531000 филология болгон "Жогорку кесиптик билим берүү стандарты. – Бишкек, 2012

2. Равен Джон. Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие и реализация. – М., 2002.

3. Равен Джон. Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие и реализация. – М., 2002, 253-бет.